

REINHOLD SCHIFFER, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam - Atlanta 1999, VIII-445 sahife . Viyana'daki Karşılaştırmalı Edebî Bilimler Enstitüsü (Institut für Vergleichende Literaturwissenschaft)'nün 33 numaralı yayını.

Seyahatnâmelerin tarih ile uğraşanlar için birinci elden kaynaklar türünden olduğu bilinir. İnsan ister kendi ülkesini, ister yabancı ülkeleri gezsin, dolaşsın, gördüklerini, işittiklerini, bazan önceden veya seyahat sırasında okuduklarını kaleme döker, bazan bunları resimlerle veya gravürlerle yani görüntü malzemesi ile de süsler. Onun için Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda dolaşanların yanlarında gravür sanatkârları da vardır.

Lâkin seyahatnâme yazarlarının bize yansıttıkları daima subjektiftir, yazdıklarına eski önyargıları, dinî inanç ve taassupları da karıştır. Bunların temas ettikleri yerliler, yani kılavuzları da önemlidir. 1548'de Fransız Kralı'nın elçisi olan D'Aramon'un beraberinde Diyarbakır (o zamanki ismi: Carahamit, Kara-Amit)'a gelen Jan Chesneau¹ bu şehrin nüfusu hakkında, halkının çoğunluğu Yakubî ve Ermeni olduğu, Müslümanların çok az bulunduğu bilgisini edinir, eserinde de nakl eder. Halbuki aynı tarihe ait Osmanlı Tahrir Defterleri verilerine göre, 1540'te bu şehirde 1299 Müslüman, 2033 Hristiyan, 27 Yahudi aile vardır.²

1766 Mayıs ayında Diyarbakır'ı ziyaret eden Alman asıllı ünlü şarkiyatçı Carsten Niebuhr Doğu ülkelerinde şehirlerinin nüfusu hakkında bilgi verenlerin doğru söylemediklerine işaret eder: "Doğu memleketlerindeki şehirlerde yerli halktan nüfus hakkında güvenilir bir bilgi almak çok zor, hemen hemen imkânsız bir şeydir. Ne Hristiyanlar, ne de Müslümanlar buna aldırış etmezler, Birgün bir Avrupa'lı 'şehrinizin ne kadar nüfusu var' diye sorsa, bir kaç yüzbinden, hatta milyondan bahs ederler" der³.

Avrupa'lı seyyahlar, özellikle 16. ve 17.yüzyıllarda Habsburg İmparatorları'nın veya Avrupa'nın başka devletlerinin İstanbul'a gönderdikleri elçiler ve onların beraberindekiler baha biçilmez bilgiler verir, gerek yol boyunca, gerek İstanbul'da gördüklerini ayrıntılı olarak günümüze yansıttılar.

Reinhold Schiffer kendi araştırması için 19.yüzyılda Türkiye'ye gelen veya Türkiye'de seyahat eden İngilizleri seçmiştir. Eserinin 21.kısımında faydalandığı 77 İngiliz seyyah ve araştırmacının kısa biyografilerini verir (s.357-408). Bunlar arasında Earl of Sandwich lakabı ile ünlü John Montagu (1718-1792) yirmi yaşlarında iken on altı toplu bir İngiliz kadırgası ile Fransa, İtalya, Yunanistan, İstanbul, İzmir ve Mısır'a gelmiş, İstanbul'da İngiliz Elçiliği'nde kalmış, lâkin onun bu seyahati *A Voyage Performed by the Late Earl of Sanwich round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739* adı ile 1799'da yayınlanmıştır. Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762) aynı aileden Edward Wortley Montagu (ölümü: 1761)'nün eşidir. E.W. Montagu 1716-1718 arasında İn-

¹ Ch.Scheffer (Yayımlayan), *Le voyage de Monsieur d'Aramon*, Paris 1887, s.92-93, Ayrıca bak. Stephane Yerasimos, *Les voyageurs dans l'empire Ottoman (XIVe-XVIe)siècles*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu yayını, s.211-214).

² BOA, TD 200, s.524 vd.

³ C. Niebuhr, *Reisbeschreibung nach Arabien und umliegenden Laendern*, Kopenhagen 1778, II, s.401.

giliz Büyükelçisi olarak İstanbul'da bulunmuştur. Lady Montagu Türkçe'ye de çevrilen *Şark Mektupları*⁴ adlı eseri ile çok tanınmıştır.

Geriyeye kalanlardan bazılarını da değinelim:

Richard Chandler (1738-1810). Klasik eğitim gören, arkeolog, *Travels in Asia Minor* (1775) ve *Travels in Greece* (1776) adlı eserlerin sahibi.

William Francis Ainsworth (1807-1896). Coğrafya, tıp ve gazetecilik alanlarında faal, *Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldea* (1838) ve *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia* (1842) adlı eserlerin yazarı.

Francis V.I.Arundell (1780-1840). Zamanının en ünlü İncil ve Arkeolojik araştırmacı seyahatçisi, *A Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor* (1812) ve *A Visit to the Seven Churches of Asia* (1828) adlı eserlerin yazarı.

Lady Alicia Blackwood (1818-1913). 1854'te İstanbul'da Üsküdar'daki İngiliz Hastahanesi'nde gönüllü olarak hemşirelik yapan Kırım Harbi'nde yaralanan askerleri tedavi eden kadın. *A Narrative of Personal Experience and Impressions During a Residence on the Bosphorus throughout the Crimean War* adlı hauraları 1881'de yayınlanmış.

Frederick Burnaby (1842-1885). Mükemmel bir gezgin ve asker. Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Türkçe ve Arapça da konuşabilen 1876-1877 kışında Anadolu'da seyahat eden bir araştırmacı. *On Horseback through Asia Minor* (1877) adlı eseri Türkçe'ye de çevrilmiştir⁵. İstanbul'a 8 Aralık 1876'da gelmiş, İzmit-Nallıhan-Ankara-Yozgat-Zile-Tokat-Sivas-Divriği-Arapkir-Erzincan-Erzurum-Aras nehri-Van-Kars-Ardahan-Batum güzergâhını takip etmiştir.

Julia Pardoe (1806-1862). Babası Thomas Pardoe ile 1835'te ilk defa İstanbul'a gelmiş, altı ay kalmıştır. *The City of the Sultan* adlı eseri 1837'de yayınlanır ve büyük bir başarı kazanır. *The Romance of the Harem* (1899), *The Beauties of the Bosphorus* (1839, 1853) diğer meşhur eserleridir.

Sir William M.Ramsay (1851-1939). *Historical Geography of Asia Minor* (1890) adlı Türkçe'ye de çevrilen eserin yazarı⁶.

Reinhold Schiffer kısa biyografilerini verdiği yazarlar dışında daha pek çok gezginin eserlerinden de faydalanmıştır, Thomas Allom, *The Polyorama of Constantinople, the Bosphorus, and Dardanelles* (1850), Thomas Allom ve Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor* (1839), James J.Morier, *A Second Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, between the Years 1810 and 1816* (1818) gibi.

Yazarımız seyahatnâmelerin dışında seyahat rehberlerinden de faydalanmıştır. Türkiye ile ilgili ilk rehber kitabın da Josiah Conder'in *The Modern Traveller* serisinin 14.yayını olduğunu belirtir. 1827'de basılan bu eserin hazırlanmasında George Sandys (1615), Henry Blount (1636), M.du Loir (1654), Lady Montagu (1763), James Dallaway (1797), Thomas Thornton (1807), John Cam Hobhouse (1810), William Turner (1820) ve Thomas Hope'un hikâyesi *Anastasius* (1819)'dan faydalanılmıştır (s.35). Bu seyahat rehberinde İstanbul civarına ait yollar ile Boğaziçi, Gelibolu, İstanbul-Edirne, Edirne-Ruscuk, Edirne-Belgrad, İstanbul-Selanik, Selanik-Larissa yol-

⁴ Türkçe'ye çeviren ve notlar ekleyen: Ahmet Refik Altunay, İstanbul 1933.

⁵ Frederick Burnaby, *Küçük Asya Seyahatnâmesi: Anadolu'da bir İngiliz Subayı, 1876*, İstanbul 1998, Sabah yayınlarından, (çeviri: Meral Gaspıralı), diğer bir çeviri için bk. *At sırunda Anadolu*, (çeviren: Fatma Taşkent), İletişim yay. İstanbul 1999.

⁶ *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çeviri: Mihri Pektaş, İstanbul 1960-1961.

ları, İstanbul'un, Edirne'nin, Selanik'in, Mount Athos'un Yanya'nın, Meteora Manastırı'nın tasvifi de yapılmıştır (s.59, no.11).

Claridge'in rehberi *A Guide along the Danube from Vienna to Constantinople, Smyrna, Athens, the Morea, the Ionian Island and Venice* Londra'da 1839'da basılmıştır. Yazar, 18.yüzyılın ve 19.yüzyılın erken dönemlerinin klasik seyahatçılarından faydalanmakla beraber, kendisi de 1836'da seyahat etmiştir. İstanbul'da Üsküdar, Bulgurlu, Belgrad Ormanları'nı, Bursa'ya, İzmir ve Efes'i ziyaret etmiştir. Bu iki rehberi başkaları takip etmiştir (s.35-37).

Reinhold Schiffer kitabında, faydalandığı seyahatnâmelerdeki bilgileri konularına göre tasnif etmiş, bunları karşılaştırmış, bazan da örnekler vermiştir. Böylece ortaya şöyle bir tablo çıkarmıştır:

Türkiye'ye ve Türkiye'de seyahatin maddî ve fikrî koşulları kısmında (s.35-63) Akdeniz'de yelkenli ile yolculuk, Tuna'da buharlı gemi ve medeniyetin gelişimi, demiryolu ile yolculuk, Anadolu içlerinde seyahatin zorlukları, şehirler arasındaki mesafeler (1833'te, Isparta-Eğridir 8, Yalvaç-Uluborlu 20, Uluborlu-Burdur 12, Burdur-Muğla 60, Kaş-Antalya 36, Antalya-Alanya 36, Alanya-Isparta 46 saat), seyahatçıların refakatindekiler, barınaklar (han, Selçuklu hanları vs.), konukseverlik üzerinde durulmakta, seyahatçıların farklı görüşleri yansıtılmaktadır.

İngiliz seyahatçı ve korsanların, haydutların tehlikeleri kısmında (s.64-81) 17.yüzyılda Garp Ocakları korsanlarının Osmanlı pazarlarına özellikle güzel hristiyan kadın esirler getirdiklerinden bahs olunur. 18.yüzyılda Akdeniz'de seyahat eden İngiliz gezginlerin başına da korsanlar tarafından soyulmak gelmiştir. Lord Baltimore 1763-1764'te Korfu yakınlarında birdenbire korsanların saldırısına uğrar, korsanlar 30 kişidir ve iki topları vardır. Bir gün boyu gözaltında kalır ve soyulur. Trablusgarp'taki Dayı Avrupa hükümetlerinden vergi istemiş, 19.yüzyıl başlarında, A.B.D. Başkanı Jefferson para ödenmesine karşı çıkmış, 3 Ağustos 1804'te bir A.B.D. gemisi Trablusgarp limanını ve Dayı'nın sarayını bombardıman etmiştir. Bu kısmı bir başarı sağlamıştır.

Yunan İstiklâl mücadelesi ve devlet kuruluşu esnasında Ege'de rum korsanlar faaliyeti göstermeye başlarlar. Adalar ile Anadolu sahilleri arasında kısa mesafelerde yağmalarda bulunur, Yunan hayranı Avrupalılar onları birer kahraman olarak görürler (s.68).

Kara yolculuğunda da haydut çeteleri vardır.

İngiliz gezginler Türkiye'nin coğrafyası hakkında ayrıntılı açıklamalarda, betimlemelerde bulunurlar. Bu hususta s.82-100 arasında ayrıntılı bilgiler, örnekler verilmektedir. Bir kısım İngiliz gezginler de klasik eserleri aramaktadırlar (s.101-110).

Doğu'nun Küçük Paris'i başlıklı bir kısımda da 19.yüzyıl İzmir'i tanıtılmaktadır (s.111-134). Bu şehri ilk görmeye gelenlerden, İzmir'in ilk Levanten'lerinden, nüfusundan, halkın etnik gruplarından, ticarî işlevlerden, hangi semtlerde hangi gurupların oturduğundan, şehrin yönetiminden, halkın yaşayışından uzun uzun bahs olunmaktadır.

Reinhold Schiffer eserinde Osmanlı başkenti İstanbul'a daha çok yer ayırmıştır (s.135-185). Bu hemen hemen İstanbul'a gelen bütün seyahatçıların hayran oldukları, eserlerini, manzaralarını, halkını, onların yaşayışını, bir kısım âdetleri, sayfiyelerini, bir kısım devlet örgütlerini tanıtmaya çalıştıkları bir şehirdir. Aynı şeyleri burada alıntılarla, karşılaştırmalı bulmaktayız.

İstanbul'daki esir pazarı ve ticareti hakkındaki görüşlere de s.186-15 arasında yer verilmektedir.

Müslümanlık hakkındaki düşünceler s.196-204, İstanbul'un mezarlıkları ve oyun sahaları, Boğaziçi'ndeki ve Haliç'teki piknik alanları, tütün, kahve tutkusu, Türk kadını ve giyimi s.205-222, osmanlı yiyecekleri, akşam yemekleri, ekmeğe, peynir s.223-233 arasında bulunmaktadır. Osmanlı Türklerinin fiziki ve ahlâkî özellikleri, vasıfları s.234-264 arasında anlatılmaktadır.

Rum, Ermeni ve Yahudi görünümü s.265-273 arasında işgal etmektedir.

Osmanlı kadınının özellikleri de ayrı bir kısım oluşturmaktadır (s.274-307). 20 Kasım 1827'de Navarin baskınında bulunan, 1829-1830'da Osmanlı ülkesinin büyük bir kısmında seyahat eden *Records of Travels in Turkey* (1832), *Turkey, Greece and Malta* (1837), *The Sultan and Mehmet Ali* (1839) *Travels in Turkey* (1854, 1832 yayınlanan eserin diğer bir baskısı) adlı eserlerin müellifi olan ve 1840'da Osmanlı hizmetine giren, Müşavir Paşa unvanı verilen Adolphus Slade (1804-1877)'in "Türk başşehrinin en ilginç sakinlerinin kadınlar olduğu, Müslüman kadınların ön safta geldiği" kanaatinde olduğunu R.Schiffer kayd etmektedir. (s.274, s.396-397'de kısa biyografisi). Bu kısımda kadınların harem hayatı, sokaklarda serbestçe, fakat peçeli dolaşmaları, hamam safaları, onların cinsî hayatları hakkında seyahatnâmelerden alıntularla bilgi verilmektedir.

"Yeryüzünde Allah'ın gölgesi: Sultan" başlığını taşıyan kısımda (s.308-323) III.Selim ve II.Mahmud'dan bahs olunmaktadır.

Osmanlı adaleti'nin incelendiği bir kısımda (s.324-338) Avrupalıların bu husustaki görüşlerine yer verilmektedir.

"İstanbul'da adamımız: Doğu seyyahları ve tenkit ihtiyacı" başlıklı bir kısım (s.339-356) bu konudaki farklı görüşleri yansıtmaktadır.

Reinhold Schiffer Önsöz'ünü takip eden kısımda (2.kısım, s.6-34) Arundell'in kitabına koyduğu Arrowsmith'in Bau Anadolu Haritası, Luigi Mayer'in "Balkan Dağlarında yol" (s.7), "Diana Mabedi" (s.11), William Turner'in "Türkiye'de seyahat modası" (s.8), "Assos"⁷ (s.14), William Bartlett'in "Han" (s.9), "Eyüp Camii avlusu" (s.18), "Sarayburnu" (s.19), "Küçüküsu'da Çeşme" (s.22), "Silâh pazarı" (s.23), "Liman'da Kahve köşkü" (s.24), Thomas Allom'un "Aydın'da kervansaray" (s.10), "Efes" (s.12), "Bursa" (s.15), "İzmir" (s.17), "Atmeydanı ve Sultan Ahmet" (s.20), "Divan girişi" (s.21), "Harem" (s.29), "Sultan'ın kabulü" (s.30), "II.Mahmut Eyüp Camii'nde Osman'ın kılıcını kuşanmaya gidiyor" (s.31), Charles Stanfield'in "Sardis, Yedi Kilise (Seven Churches)'den biri" (s.13), Taylor'un "İzmir limanı, genel görünüş" (s.16), William Wittman'ın "Elçi Baş veya Yeniçeri Aşçıbaşı" (s.25), "Sadrazam'ın Tütüncübaşı" (s.26), "Kapı Ağası" (s.27) ve Daniel Chodowiecki'nin Lady Mary Wortley Montagu'nün *Letters* (1790) adlı kitabının kapağı için yaptığı resim (s.28) bulunmaktadır. Bunların hangi eserlerde bulunduğu, kimin için yapıldığı da ayrı bir liste halinde verilmiştir (s.32-34).

Eseri"Seçmeli Dizin"⁸ (s.411-420), İlk elden kaynaklar (s.421-428 ve 430-437, iki defa), Dergiler için anahtar (s.429), Müracaat kitapları (s.429), İkinci elden kaynaklar (s.438-445) tamamlamaktadır.

Büyük bir dikkat, titizlik ve uğraş eseri olan bu çalışmanın hak ettiği ilgiyi göreceğine, benzeri çalışmalara da önyak olacağına şüphe etmemek gerekir.

NEJAT GÖYÜNÇ

⁷ Assos bugün Behramkale adını taşımaktadır. bk., Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul 1973, s. 64-69.

⁸ Seçmeli Dizin (*Selective Index*)'de seyyahların değindiği konulara ait anahtar kelimeler isimlerinin karşısında sahife numaraları ile verilmektedir.